

УДК 94 (100)

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ЄДНАННЯ ЯК «ПОДОЛАННЯ ФАУСТА»

ГОРЕНКО О. М.,
доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України

(Рецензія на монографію:
С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов.
ОБ'ЄДНАНА ЄВРОПА: ВІД МРІЇ
ДО РЕАЛЬНОСТІ. Історичні
нариси про батьків-засновників
Європейського Союзу. – К.:
Ін-т історії України НАНУ,
2009. – 376 с.)

Автор рецензії, підкреслюючи важливість проведеної роботи науковцями

С. В. Віднянським та А. Ю. Мартиновим, аналізує шлях Європи до єднання. В статті обґрунтовується теоретичне та практичне значення історичних нарисів про засновників Європейського Союзу, здійснених авторами монографії. Рецензія також вміщує деякі аспекти формування ключових соціально-економічних параметрів європейської інтеграції.

Ключові слова: Європа, ЄС, метод Монне, демократія, фундатор.

Відомі українські історики Степан Віднянський та Андрій Мартинов давно зі справжньою науковою ретельністю та водночас за свідомого використання нинішніх якісно нових можливостей інтелектуальної свободи у постановці найскладніших питань досліджують найрізноманітніші аспекти життя Європи. Їх цілком можна зарахувати до розряду най-послідовніших вітчизняних істориків-європеїстів і за вибором ключових напрямів наукового пошуку, і за системою світоглядних орієнтирів, і за стилем історіописання. Історія Європи, а тим більше історія європейського інтеграційного процесу, є дуже непростим об'єктом наукового аналізу. Європейська інтеграція – явище настільки багатоаспектне, комплексне й, відповідно, у методологічному відношенні міждисциплінарне, що потребує постійного і дуже вимогливого самоаналізу дослідника на кожному з етапів на предмет відповідності обраних підходів та інструментарію. Це є необхідним для з'ясування суті будь-якої з європейських проблем, але це стає просто неunikним під час спроби осмислення поліваріантного європейського буття через призму життя, мислення і практичної діяльності конкретної людини. Реймон Арон у своєму «Вступі до філософії історії» наголошував на органічності взаємозв'язку «розуміння ідей», «розуміння людей» і «розуміння фактів». Як він, зокрема,

підкреслив, «історичні оповіді пов'язують події, але самі факти є зрозумілими тільки через людські, щонайменше безпосередні, мотиви. (...) Розуміння дій, тим більше що воно є вирішальним для історика, передбачає, таким чином, розуміння свідомостей. (...) Публічна людина, міністр або диктатор, це не так важливо, ототожнюється зі своєю функцією достатньо довго – так, що цілі його поведінки набувають надіндивідуального характеру»¹.

Нам видається, що запропонований авторами варіант історичних нарисів про батьків-засновників Європейського Союзу є спробою вдалою, оригінальною і перспективною з точки зору розвитку повноцінного євроінтеграційного дискурсу на теренах незалежної України та за її межами. Цілоком логічним і продуктивним у парадигмальному відношенні є те, що саме зараз, в умовах найвищого піднесення європейського єднання у просторі оновленого Європейського Союзу і, водночас, в умовах очевидної методологічної кризи європейської ідеї у просторі сучасного українського державотворення, пропонується погляд на історичну трансформацію всіх сторін європейського життя через діалектику сприйняття цієї трансформації конкретними видатними європейцями і, окрім того, як варіант чесного авторського сприйняття самих цих європейців. Свого часу історичний досвід Веймарської республіки більш ніж переконливо довів безперспективність «демократії без демократів». Не меншою мірою ця формула є справедливою і для європейської демократії. Без історичного раціоналізму видатних європейських демократів, а до цієї когорти можна сміливо зарахувати всіх діячів, які стали героями цього історико-біографічного дослідження, була б неможливою не лише практична реалізація ідеї європейського єднання у її сучасній іпостасі розширеного ЄС, а й навіть її попереднє раціональне оформлення у вигляді прийнятної концепції. Такої концепції, що сприймалася б не лише конкуруючими урядами, а й громадянами європейських країн. «Європа громадян» народжується тільки завдяки позиції самих громадян, завдяки їхній готовності до серйозних змін у царині традиційного культурного світогляду. І хтось має генерувати такі глибинні світоглядні зміни, які знаходять адекватне втілення у змінах інституційних. Хтось має формувати параметри таких змін і відповідати перед суспільством та історією за істинність цих параметрів. У цьому й полягає єдність онтологічних та гносеологічних аспектів європейського демократичного процесу. У Європу мало вірити, її треба творити на основі принципів правди і довіри між людьми. У цьому вся суть. Європейський простір – це передусім якісно новий простір довіри. І, відповідно, раціональна система захисту цього простору від різного роду корисливих політичних шахраїв.

Автори слушно акцентують на практичному досвіді демократичного об'єднання Європи як єдиного реалістичного варіанті, що мав історичну

перспективу, був обумовлений прагматичним усвідомленням логіки європейської історії й відповідав життєвим інтересам громадян. Усі попередні імперські, тоталітарні варіанти виявлялися у підсумку приреченими на поразку, оскільки не були укоріненими у бажаннях людей, не виростили з надр громадянської свідомості. Періодичні криваві бійні, влаштовані європейськими правителями на теренах власного континенту та далеко за його межами, породили таку глибоку недовіру між людьми, таку глибоку відряду до хижих чужих еліт, що практично не залишали місця у душах простих європейців. Європейці пережили дуже болісний етап «подолання Фауста», тобто послідовної відмови від за великої віри у безмежні можливості «надлюдини», відмови від всепоглинаючого егоїзму, апостолом якого і був гетевський Фауст, відмова від внутрішньої готовності ступати по чужих трупах в ім'я досягнення особистої мети по маршруту, вказаному черговим Мефістофелем. Захисник малих народів у новій Європі, перший президент Чехословаччини і талановитий філософ Томаш Гарріг Масарик прямо говорив: «Проблема Фауста – проблема кожного з нас»². Подолати Фауста не вдалося під тиском гітлеризму й сталінізму. Подолати Фауста не вдалося багатьом пострадянським демократіям, поточеним іржею корупції. Подолання Фауста триває і на теренах сучасної України. Подолання Фауста – це принципова відмова крокувати по тілах не лише мертвих, а й живих та ненароджених. І не лише в Україні, а й десь далеко від неї. Це незгода вигідно купувати радість свого життя чужою кров'ю. Відмова від цинізму є першим кроком на шляху оптимістичного тлумачення власного історичного майбутнього. Томаш Масарик навіть писав статті проти песимізму, оскільки вважав його шкідливим для малого народу, що мусить боротися за свою кращу майбутність. У своїх наукових працях ще задовго до найбільш грандіозних всесвітніх боєнь Масарик закликав вдосконалювати суспільство для того, щоб воно ставало «людяним людством» (с. 46). У процесі своєї еволюції Європейський Союз саме й орієнтувався на потребу європейців у «людяній Європі», їхню реальну потребу у впровадженні демократії також і в міжнародних відносинах (с. 61).

Різниця між елітами і широкими масами у доступі до головної людської цінності – особистої свободи – століттями залишалася настільки різною, що у підсумку людська свобода як будь-який суворо заборонений плід перетворилася на найбільшу потребу цих самих «широких народних мас». Адже, як слушно зауважують дослідники, «аристократи Європою подорожували вільно, (...) дотримувалися одного політесу» (с. 5). Повчальним прикладом радикального зламу подібної історичної традиції тлумачення свободи як аристократичного привілею стала Велика французька революція. Однак чи завершився цей процес остаточно?

Чи не залишається «дискримінація у свободі» (прихована і неприхована) однією з ознак континентального сьогодення? Чи не відчувають це на собі сучасні українці, які завдяки власній неправдивості у ставленні до реального змісту європейської ідеї фактично опинилися на залізничному переїзді, де шлагбаум попереду не збираються відкривати, а позаду – загрожують закрити. І чи не став процес ратифікації Лісабонського договору яскравим свідченням того, що й на саму розширену Європу очікує ще достатньо тривалий процес «внутрішнього дозрівання»?

Автори праці не зводять складну та суперечливу історію процесу європейської інтеграції лише до політичних біографій помітних європейських діячів. За ідеями цих діячів дослідники прагнуть виявити «об'єктивні потреби історичного часу, які врешті сприяють розвитку ідеї та практичній реалізації проекту європейського єднання» (с. 7). Думка Р. Колінгвуда про те, що «політики можуть дати народу лише те, що вони самі сприйняли», підштовхує до більш уважного спостереження за національними елітами. А чи дійсно «сприймають» ці еліти те, що потрібно «дати народу»? Наскільки адекватним є це сприйняття у разі його наявності, і чи не є воно лише дотриманням своєрідного «євроінтеграційного політесу»?

У цьому сенсі зразком євроінтеграційного прагматизму цілком може вважатися так званий «метод Монне», який полягає у тому, що економічна інтеграція визнавалася предтечею політичного об'єднання. Інтеграція має відбуватися знизу вгору, а не навпаки. Спочатку мають вирішуватися прості завдання, щодо яких існує широка згода між усіма учасниками європейської інтеграції. Як, зокрема, наголошував Жан Монне, «ми створюємо не асамблею держав, а союз народів» (с. 87). Інший видатний європеець Уїнстон Черчилль переконливо довів, що спільний європейський інтерес здатний народитися лише із глибин інтересів національних і справжня спільність стає реальністю лише тоді, коли вона відповідає конкретним інтересам учасників, є виразом критичного й послідовного осмислення неунікності глибинних історичних зрушень. У цьому сенсі, зголошуючися приєднатися до процесу поглиблення демократизації європейського континенту, варто мати більш-менш адекватне уявлення про суть демократії як такої. У своїй знаменитій флутонівській промові Черчилль чітко визначив риси недемократичних режимів. Це передусім відсутність демократичних свобод. Тобто права народів «обирали уряд своєї країни та змінювати характер чи форму правління, за якої вони живуть, шляхом вільних виборів, проведених таємним голосуванням, по-друге, в будь-якій країні має панувати свобода слова й думки, по-третє, суди повинні бути незалежними від виконавчої влади й вільні від впливу будь-яких партій, а правосуддя має ґрунту-

ватися на законах, схвалених широкими прошарками населення даної країни або легітимізованих часом і традиціями цієї країни» (с. 98). Таке нагадування виглядає далеко не зайвим для багатьох пострадянських демократів, які все ще мають досить розпливчасті уявлення про прагматичну суть демократії та, зокрема, про достатньо відчутну різницю між свободою слова і свободою думки. Аналогічне враження справляють і досягнуте розуміння демократичного сенсу судочинства та вельми довільні тлумачення суспільної ролі розвинутої правосвідомості на етапі гобсівської «боротьби всіх проти всіх». На думку Юргена Габермаса, найголовнішим у міркуванні Канта про законодавчу волю народу є «поєднання практичного розуму і суверенної волі, прав людини і демократії. (...) Згідно з цією концепцією практика народного суверенітету одночасно забезпечує і права людини. (...) Демократична правова держава стає проектом, а одночасно результатом і каталізатором, що прискорює таку раціоналізацію життєвого світу, котра виходить далеко за межі політичної сфери»³.

У формуванні ключових соціально-економічних параметрів європейської інтеграції фундатори сучасної європейської ідеї виходили передусім з інтересів своїх громадян. Коли 1949 року відбувалися перші вибори до німецького бундестагу і Конрад Аденауер закликав виборців віддати перевагу соціальному ринковому господарству, він щиро опікувався інтересами німців, а не всіх європейців. Проте саме раціональний баланс соціальних та економічних параметрів європейського проекту перетворився згодом на ключовий чинник його історичної конкурентоспроможності. Незаперечною заслугою Аденауера вважається й ефективне функціонування парламентської системи зі стабільною урядовою більшістю («канцлерська демократія») та потужною опозицією. Це стало справжнім поверненням Західної Німеччини до європейської ліберальної демократичної традиції (с. 138-139). Знову ж таки, демократичні інститути розбудовувалися не для абстрактної майбутньої Європи, а для себе, своїх громадян, свідомість яких була досить відчутно понівечена попереднім історичним етапом тоталітарного рабства. Однак саме завдяки такій послідовності у розбудові демократії як системи раціонально організованих економічних, соціальних і політичних елементів суспільного буття Німеччина у підсумку й перетворилася на справжній локомотив євроінтеграційного процесу. Аналогічним чином і Вільлі Брандт, запропонувавши свою «нову східну політику», переймався інтересами зміцнення позицій ФРН у Європі й світі не меншою мірою, ніж оздоровлення середовища міжнародної співпраці у Європі й світі. Створення якісно нового діалогового середовища він розглядав як важливу передумову продуктивності майбутнього «німецько-німецького діалогу». Історія довела, що він не помилявся у своїх глобальних оцінках (хоча, звісно, й не розраховував

на такий шалений успіх «діалогу протилежних систем»). Не менш актуальною нині виглядає і відома доповідь Брандта (1979) щодо тенденцій глобального розвитку «Північ-Південь: програма виживання», де обстоювалась ідея стимулювання суттєвих змін у відносинах між розвинутими і бідними країнами (с. 191). Згодом Михайло Горбачов своїми міркуваннями щодо «нового мислення» узагальнив і розвинув цей месидж світової соціальної справедливості. Завдяки Горбачову світ та Європа змінилися так радикально, що викликали збентеження всіх найдосвідченіших прогнозистів та аналітиків. Ціною цих змін на Європейському континенті виявився карколомний розпад однієї з двох наддержав. А винагородою – якісно новий простір свободи в Європі. Європейці свою винагороду отримали. Величезна кількість колишніх радянських громадян мають її ще виборювати у хвилях небезпечної економічної, соціальної й політичної нестабільності. У підсумку все залежатиме від реальності їхнього прагнення до свободи. Можна погодитись із авторським висновком про те, що «за масштабом радикальних змін, які були стимульовані діяльністю останнього Генерального секретаря ЦК КПРС та першого й останнього президента СРСР, є всі підстави вважати найбільшим революціонером ХХ ст. не бороданя Че Гевару, а Михайла Горбачова. Правда, ці ж аргументи дають не менше підстав ліворадикальному руху вважати колишнього радянського лідера найбільшим «контрреволюціонером», який здійснив мондіалістський переворот, що відкрив нинішню сторінку історії процесу глобалізації» (с. 248-249). Разом з тим, на нашу думку, попри будь-який ступінь контраверсійності оцінок, цілком очевидно, що для долі сучасної Європи й для процесу європейської інтеграції у його сучасному вигляді роль першого й останнього президента СРСР була визначальною. Будь-яка генетична експертиза доведе його батьківство щодо сучасної моделі Європи (навіть попри те, що, як відомо, батьками стають інколи досить неочікувано!).

Характерною особливістю цієї праці є те, що всі зміщені в ній розвідки є беззаперечно цікавими й корисними як для фахівця, так і для неофіта, однак при всьому тому вони залишаються різними, а точніше – своєрідними. Мабуть, так воно і має бути, оскільки дуже своєрідними й оригінальними є ви-

світлені історичні долі непересічних особистостей зовсім свіжої європейської історії. Це, мабуть, і є та славнозвісна європейська «єдність у багатоманітності». Однак що важливо, так це те, що постаї видатних політичних діячів зберігають свою цілісність. Як слушно зауважив у своїй відомій праці «Великі філософи» Карл Ясперс, «великих не можна розчленовувати на проблеми, не можна опускати їх до рівня якоїсь системи, вчення, не можна відсувати в далечині як картини, на шляху подрібнення, урізноманітнення вони втрачають привабливість. (...) Вже самі по собі вони є цікавими, цікавою є їхня істина. Кожний з них є унікальним з огляду на результати своєї діяльності та свою сутність»⁴.

Ця праця – ще один свіжий початок європейського діалогу ідей на українських теренах. Підсумкове враження від праці цілкомитого узгоджується з емоційним стартовим посилом авторів у вигляді відомого вислову Люсьєна Февра – «Європа – це мрія про єдність» (с. 4). Однак зміст цього оригінального дослідження переконає ще в одному – «Європейська інтеграція – це не просто мрія, а передусім копітка й дуже послідовна спільна праця в ім'я єдності». Важливо усвідомлювати також, що європейська єдність природним шляхом народжується з національної єдності, є її органічним продовженням, функцією пошуку нового простору для реалізації накопичених національних сил, реакцією на нові загрози національним інтересам і свідомим пошуком оптимальних шляхів використання нових глобальних можливостей.

Звісно, можна мати власний погляд на підбір персоналії для такого дослідження. Безперечно, список «батьків» ще не вичерпаний. Однак самі автори у підсумку зголосилися продовжити свої наукові пошуки в цьому напрямі. Автора цієї рецензії зацікавили, приміром, плани дослідників осмислити персоналії лідерів нових членів ЄС, які привели свої держави й народи до «європейського фінішу» 1 травня 2004 р. Тип мислення цих лідерів, їхній особистий практичний досвід, особливості європейського діалогу з цього кола питань становлять, на наше глибоке переконання, не лише суто науковий інтерес, а й чималу практичну цінність для всіх, хто не поспішає попроситися із власним європейським майбутнім.

ПОСИЛАННЯ

(Endnotes)

¹ Арон Р. Вступ до філософії історії. Есе про межі історичної об'єктивності / Нове видання, пер. і анот. С. Мезюр; пер. з фр., післямова і прим. О. Йосипенко, С. Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – С. 136-137.

² Бем А. Л. Осуждение Фауста (Этюд к теме «Масарики русская литература») / Бем А. Л. Исследования. Письма о литературе. / Сост. С. Г. Бочарова; Предисл. и коммент. С. Г. Бочарова, И. З. Сурат. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С. 158.

³ Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью. / Отв. ред. Н. В. Мотрошилова. – М.: АО «КАМІ»; Изд. центр «ACADEMIA», 1995. – (Институт философии РАН). – С. 35; 52.

⁴ Jaspers K. Di großen Philosophen. – München: Piper, 2007. – S. 9-10.

Gorenko O. M. European unity as an «Overcoming of Faust». The review of the book: S. Vidnyanskiy, A. Martynov The United Europe: from the dream to the reality. The historical essay about the founders of the European Union. – K.: Institute of history of Ukraine NASU, 2009. – 376 p. / Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine

The author of the book review, underlining the importance of the work done by the historians S. Vidnyanskiy and A. Martynov, analyses the way of Europe to the unity. The theoretical and practical importance of the historical essay about the founders of the European Union made by the authors of the mentioned study is considered in the article. The review is also devoted to the aspects of the formation of the key social and economic characteristics of the European integration.

Key words: Europe, European Union, Faust, the Monne method, democracy, founder.

Горенко О. М. Европейское единение как «преодоление Фауста». Рецензия на монографию: Виднянский С. В. , Мартынов А. Ю. Объединенная Европа: от мечты к реальности. Исторический очерк об отцах-основателях Европейского Союза – К.: Институт истории Украины НАН Украины, 2009. – 376 с. / Институт истории Украины НАН Украины.

Автор рецензии, подчеркивая важность проведенной работы учеными С. В. Виднянским и А. Ю. Мартыновым, анализирует путь Европы к единению. В статье обосновывается теоретическое и практическое значение исторических очерков об основателях Европейского Союза, осуществленных авторами монографии. Рецензия также включает некоторые аспекты формирования ключевых социально-экономических параметров европейской интеграции.

Ключевые слова: Европа, ЕС, метод Монне, демократия, фундатор.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2009

Прийнята до друку 01.10.2009